

T O P L U M S A L

188
AĞUSTOS
2009

Osmanlı
Kaynaklarında
Evangelinos
Misailidis'in
Yayınları
Evangelia Balta

Bir Tarih ve Metot Tartışması:

Yeniçeri mezar taşları kırıldı mı?

Edhem Eldem'in yazısı sayfa 12'de

Erken Cumhuriyet
Döneminde
Kadın İntiharları
Nazan Maksudyan

1680-1820 arasında
Avrupa'da
Osmanlı Bahçeleri
Maria Alexandra Duchêne

Birinci Ulusal Mimarlık
Akımının İlk Örneklerinden
Kemaleddin Bey'in
Berlin Hamidiye Hastanesi
Nuran Yıldırım

TOP L U M S A L TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFLINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 6,00 TL (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

EVANGELİNOS MİSAİLİDİS'İN YUNANCA
VE KARAMANLICA YAYINLARINA

OSMANLI KAYNAKLARININ TANIKLIĞI

EVANGELİA BALTA

Bu çalışma, Ανατολή (Anatoli) gazetesinin yayıncısı Evangelinos Misailidis'in yayıncılık hayatına ilişkin materyal sunmayı hedefleyen bir yazı dizisini başlatmayı amaçlamaktadır. Söz konusu materyal 2007'de Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulundu. Bilindiği üzere, Misailidis'in Anadolu'nun Türkofon Ortodokslarının eğitilmesine duyduğu ilgi sayesinde, bu en uzun süreli Karamanlıca gazetesinin matbaasında, Yunanca yayınlar** dışında Karamanlıca kitapların*** üçte birinden fazlası yayımlanmıştı.*

ÇEVİRİ: ARİ ÇOKONA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki (BOA) araştırmama, kitap, dergi ve gazete yayımlanması için Osmanlı makamlarınca talep edilen izinlere ilişkin belgeler bulmak için başlamıştım. Büyük bir umutla, izin için başvuran yayıncıların dilekçelerine eklenmiş Karamanlıca elyazmalarını, Karamanlıca yayınların yazar ve çevirmenlerinin notlarını bulmayı,

izin almayı başaramayan başvuruları kaydetmeyi, sansürcülerin kimliği hakkında bilgi edinmeyi bekliyordum. BOA'daki bu araştırmayı, ilgi alanım sadece kaydedilmemiş Karamanlıca yayınlarla sınırlanmadığı, bunların yayımlanma sürecine de ilgi duyduğum için üstlenmiştim. Nitekim Karamanlıca gazete ve dergi koleksiyonlarını araştırarak yeni seriler oluşturmak üzere dünya kütüphaneleri çapında sürdürdüğüm çalışmalar, Osmanlı iktidar mekanizmasının, etkinliği ve rolü yüzünden basına uyguladığı baskıları da incelememi, basının yayımlanma sürecini aydınlatan bilgiler edinmemi de sağlıyordu.

Bu makale Karamanlıca değil, Yunanca bir kitabı, ama başkarakteri Hacıaslanis adında Karamanlı bir tüccar olan bir tiyatro oyununu konu ediyor.

SEVDALI HACIASLANİS YA DA
EVANGELİNOS MİSAİLİDİS'İN
DİMİTRİOS BYZANTİOS'UN
(DİMİTRİOS ASLANİS, VELED-İ
HACIKOSTANDİ) ÜNÜNÜ
KISKANMASI

1998 yılının ekim ayında düzenlenen
Etairia Spoudon Neollinikou Politis-

mou kai Genikis Paidias (Çağdaş Yunan Kültürü ve Genel Eğitimi Araştırmaları Derneği) kongresinde, Yorgo Kehayoglou o güne kadar bilinmeyen *O EROTOMANIS HACIASLANİS / İROS TIS KARAMANİAS / (SEVDALI HACIASLANİS / KARAMAN KAHRAMANI) Komedi / 5 Perde / E. M. tarafından yazılmıştır / [Amblem] / - / İzmir / 1871* kitabını sunmuştu.

Nüshası bulunmayan kitabın ilk baskısı, *Amaltheia*'daki (8 Aralık 1845) bir ilandan tespit edilerek İzmir ve daha sonra Yunan Bibliyografisi'ne kaydedildi: "Bir süre önce ilan edilen Karaman Kahramanı Sevdalı Hacıaslanis adındaki eğlendirici komedi matbaadan gelmiştir."²

Tebliğ metninde, kitabın 1871 baskısının herhangi bir Britanya kütüphanesinde mi yoksa British Library'de mi tespit edildiği açıkça belirtilmiyordu. Söz konusu yayınlı ilgili Osmanlı arşiv materyalini incelerken ve konuya ilişkin 1988'den sonra gerçekleşen olası gelişmeleri araştırırken, Yunan Bibliyografisi'nin hazırlanmasında Filippos Iliu ile birlikte çalışan ve bugün onun eserini sürdüren Popi Polemi'nin yardımını istedim. Metodik ve zorluklardan yılmaz mizacıyla,

Evangelinos
Misailidis.

Tarih ve Toplum
sayı 48, Aralık 1987.

kitabın nüshasının British Library'de 11758.a.11(5) kayıt numarasıyla kaydedilmiş olduğunu tespit etti. Yayının bir kopyasının EIE (Milli Araştırmalar Kurumu) kütüphanesine gönderilme sürecini koordine eden, kurumun kütüphane sorumlusu Eleni Molfesi'ye de teşekkür borçluyum. 1845 baskısı mevcut olmadığından, şimdiki ka-

Misailidis olduğunu öğreniyoruz. Dergide, biyografinin yazarı Ioannis Polyvios'a⁴ göre, Misailidis'in bu piyesi İzmir'deki büyük yangında matbaası tamamen yandıktan sonra *Babylonia* komedisine öykünerek yazdığı kaydediliyordu. Piyenin başlığı bile tek başına, Misailidis'in Dimitrios Aslanis Hacikostandi'nin,

Kehayoglou, makalesinde piyesin kaçınıcı baskı olduğuna ilişkin düşüncelerini de belirtir, çünkü 1871'deki baskının başlığında, bu tekrar baskının eserin ikinci mi yoksa üçüncü baskısı mı olduğu belirtilmiyor. 1872'nin haziran ortası ile temmuz başında düzenlenmiş iki Osmanlı belgesi 1871'deki baskının hikâyesini

1888'de Karamanlıca basılan Τερακκή'de (Terakki) çıkan biyografisinden, Karaman Kahramanı Sevdalı Haciaslanis'in yazarının Misailidis olduğunu öğreniyoruz. Polyvios'a göre, Misailidis bu piyesi İzmir'deki büyük yangında matbaası yandıktan sonra Babylonia komedisine öykünerek yazmıştı. Piyenin başlığı bile tek başına, Misailidis'in Dimitrios Aslanis Hacikostandi'nin 1836'da Nafplion'da yayımladığı Babylonia'dan esinlendiğini kanıtlıyor.

dar Karaman Kahramanı Sevdalı Haciaslanis piyesine yapılan atıflar, Kehayoglou'nun yorumlarına ve çalışmasına dahil ettiği pasajlara dayanıyordu.³

Kehayoglou söz konusu metinde kitabın başlığında belirtilen E. M. baş harflerinin arkasında hangi yazarın gizlendiğine ilişkin tezler ileri sürüyor ve doğru bir tespit bulunarak onun Evangelinos Misailidis olduğunu iddia ediyordu. Gerçekten de yazarın 1888'de Karamanlıca Τερακκή (Terakki) dergisinde yayımlanan ilk biyografisinden, piyesin yazarının

Dimitrios Byzantios takma adıyla 1836'da Nafplion'da yayımladığı *Babylonia*'dan esinlendiğini kanıtlamaya yeter. E. M., yanmadan önce matbaasında Rumca karakterlerle Türkçe *Mekteb-ül Fünun-i Meşriki* dergisini yayımlıyordu.⁶ *Sevdalı Haciaslanis* piyesi kuşkusuz çok satmış olmalı, çünkü Ioannis Polyvios'un yazdığına göre, Misailidis buradan kazandığı parayla durumunu düzelterek bu kez bir gazete yayımlayacağı yeni bir matbaa açmayı başardı.⁷ Söz konusu gazetenin, Karamanlıca *Persaret-il Meşrik* mi yoksa *Şark* mı olduğunu bilemiyoruz.⁸

aydınlatmaya geliyor. Yakınlarda katalog yazımı biterek araştırmacılara açılan BOA'nın Maarif Nezaret-i Mektubi Kalemî Arşivi'nde bunlar tespit edildi.⁹

Olay şöyle gelişmişti: Bir Maarif Nezareti Müfettişliği memuru, 17 Haziran 1872'de Babiâli'ye ve İzmir valiliğine (Aydın vilayet-i celilesine) yazdığı raporda, "Anadolu Gazetesi müellifi Evangelinos Misailidi'nin, kendi eseri olan "Karamanlı Hacı Arslan nâm komediyi" iznini almadan yayımlayan İzmirli matbaacı Andon Damiyanos¹⁰ hakkında suç

Babylonia

Babylonia ilk kez 1836'da Nafplion'da yayımlandı ve profesyonel bir tiyatro grubu tarafından sahnelendi. *Babylonia* nihai şekliyle 1840'ta Atina'da tekrar basıldı: *Babylonia ya da Yunan Dili'nin Bölgelelere Göre Bozulması, D. K. Vizantios'un yazdığı beş perdelik komedi. Yazar tarafından ikinci baskısı yapılmıştır* (Atina 1840). Daha sonra, birçok popüler ve akademik baskısı yapıldı, tiyatrodan sahnelendi, filme çekildi, radyoda oynandı. Diyalogları iyi karikatürize edilmiş kişilere dayandırıldığı için canlı bir eserdir. Bu eserde, 19. yüzyıl başlarında Yunanlıların kolektif belleğinde Kapadokya'nın neler temsil ettiği açıkça belirtilmektedir. Özgünlüklerle dolu bu yöre, azizlere

ilişkin mitleriyle belleklere kazınmıştır, Türkçe konuşan Ortodoks nüfus da kimliklerini kilise ve kilise ritüelleri geleneğine dayandırdılar. Popüler *Babylonia* piyesinin bir sahnesinde polis memuru, Kayserili Savva Hacimuratis'in nereli olduğunu, ancak onun: "Ben, Ay Vasili'nin memleketindenim. Gayseri, Gapadokya'dan! Hiç duymadın mı?" demesinden sonra anlar. Anadolulu, Arnavut, Giritli, Kıbrıslı, Moralı, Yediadalı, Sakızlı ve Münevver; 1827'deki Navarin deniz savaşında müttefiklerin zaferinden hemen sonra, Nafplion'un bir lokantasında karşılaşılır ve herkes kendi lehçesinde konuşarak anlaşmaya çalışır. Bundan böyle Yunan edebiyatında, Anadolulularla Karamanlıları betimlemek için, haklı ya da haksız olarak, komik ve gülünç Kayserili Savva Hacimuratis

tiplemesi kullanılacaktır. Istanbulu Dimitrios Vizantios'un (gerçek soyadı Hacı Aslanis), yazdığı tiyatro piyesine, yeni kurulmuş Yunanistan devletindeki diğer lehçelerin arasına Karamanlıca ve Arnavutçayı dahil etmesi bir tesadüf değildir. Merkezi Anadolu, Balkanlar ve İstanbul'da konuşulan Türkçe ile Mora ve çevresindeki adalarda konuşulan Arnavutça, diğer Yunan lehçeleriyle birlikte eşit şartlarda varlıklarını sürdürüyordu ve bu dilleri konuşanlar, ana dillerini kendilerini diğer lehçeleri kullananlardan farklılaştıracak bir kriter olarak görmüyorlardı. Ayrıca, Yunanca konuşmayan bu Ortodokslar, bütün diğerleri gibi Rum Ortodokstu. Bu terim, kimlik oluşturmanın, sosyal ve entelektüel hayatı organize etmenin temel kaynağını teşkil ediyordu.

duyurusunda bulunduğunu belirtir. Misailidis, Osmanlı memurun da raporuna aynen nakledeceği gibi, ihbar dilekçesinde, "Yirmi sene mukaddem telif ve İzmir'de tab ve neşr etmiş olduğu Karamanlı Hacı Arslan nâm komediye dair risale"¹¹ ibaresiyle eserin yazarı olduğunu ve yirmi yıl önce İzmir'de yayımladığını belirtir.

Söz konusu belgeler eserin yazarı hakkında hiçbir kuşku bırakmıyor. Piyesin 1871'deki baskısının künyesindeki E. M. başharflerinin arkasında, Kehayoglou'nun doğru tahmin ettiği gibi Evangelinos Misailidis gizleniyormuş. Aynı zamanda baskının yazardan izin alınmadan ya da ona haber verilmeden yayımlanmış olduğu konusundaki tahmini de doğrulanıyor.¹² A. Damiyanos hakkındaki suç duyurusunu nakleden Osmanlı belgesi, kitabın E. Misailidis'e haber verilmeden yayımlandığını kanıtıyor.¹³ Maarif Nezareti Müfettişliği memurunun belgeleri düzenleme tarihinden (Haziran-Temmuz 1872), A. Damiyanos'un kitabı en az

altı ay önce yayımlanmış olması gerektiği yargısına varılabilir.

Sevdalı Hacıaslanis'in ilk baskısında E. Misailidis'in adının tam olarak yazıldığını yoksa sadece başharflerinin mi belirtildiğini bilemiyoruz. Aynı şekilde, 1871 baskısında A. Damiyanos yazardan izin almadığı için mi kasten E. M. başharflerini kullanmış, onu da bilemiyoruz. Bu tür sorular, ilk baskının bir nüshası bulunana kadar yanıtsız kalacak. Böyle bir ihtimalin, İzmir'in yaşadığı bunca yangın ve felaketten sonra da oldukça zayıfladığını söyleyebiliriz. Ancak Misailidis'in suç duyurusunda bulunması ve bir yazar olarak telif haklarını talep etmesi, adalet karşısında haklarını savunabilmesi için 1845 tarihli ilk baskıda adının tam olarak yazılmış olması gerektiğini düşündürüyor.

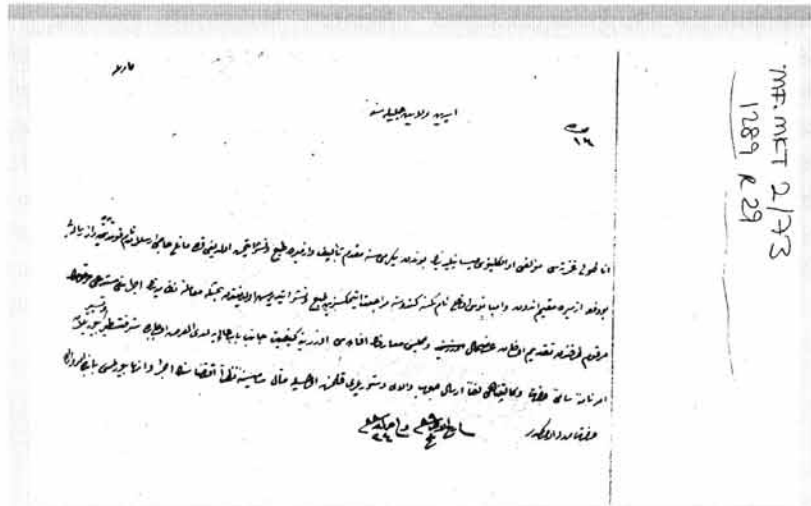
Osmanlı belgeleri sayesinde, eserin yazarı dışında, 1871 baskısının künyesinde belirtilmeyen yayıncı / matbaa sorunu da açıklığa kavuşuyor. Maarif

Nezareti, yayımlanma izni vermek için, yayımlanacak kitabın künyesinde, basılacağı matbaanın adının ve adresinin belirtilmesini şart koşuyordu. Kitapta matbaa adının belirtilmemesi, dolaylı olarak baskının korsan olduğunu, yani yasal prosedüre uymadığını kanıtlıyor.

Osmanlı belgeleri sayesinde son olarak baskı sayısı meselesi de açıklığa kavuşuyor: Kuşkusuz gördüğümüz, eserin ikinci baskısı. Nüshası bulunmayan 1845 baskısı, İakovos Samiotakis¹⁴ tarafından işe alınan Evangelinos Misailidis'in çalışmakta olduğu *Amaltheia* gazetesinin matbaasında basılmıştı. Belgede 1845 ve 1871 baskıları arasındaki süre yirmi yıl olarak belirtilmekle birlikte, baskı sayısı konusunda ısrarcıyım, aradaki sürenin de yuvarlatıldığına inanıyorum. Misailidis'in temelli olarak İstanbul'a taşındığı 1850 yılına kadar İzmir'de yayımlanan *Sevdalı Hacıaslanis*'in bilinmeyen bir baskısı daha olabileceğine ihtimal vermiyorum.

Evangelinos Misailidis'in 1872'de matbaacı A. Damiyanos hakkında suç duyurusunda bulunması, Osmanlı kaynaklarında belirtildiği üzere, kitabın bir yıl önce Maarif Nezareti'nden izin alınmadan yayımlandığını saptayan bir araştırmayı başlattı. Bunun neticesinde, "Ruhsatsız olarak tab ve neşri bi'l-müzakere icabı ifâ olunmak üzere evvel emirde mezkûr risalenin men'-i neşriyle beraber satılan mahallerde mevcut bulunan nüshalarının hükümete kaldırılarak," sadece İzmir'de değil, İstanbul'da da toplatılmasına karar verildi. İzmir valiliğine gönderilen belgede Babiâli'nin bu konudaki emrinin yerine getirilmesi isteniyor. Kitabın nadir oluşu, yani bugüne kadar sadece bir nüshasının bulunması da bu şekilde açıklanmış oluyor.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yayımlanacak olan bütün kitapların, Milli Eğitim Bakanlığı'nın Maarif Nezareti tarafından denetlenmesi zorunluuydu.¹⁵ Yayın için gereken ruhsatın çıkarılması için şu prosedür izleniyordu: Söz konusu daireye kitabın, künyesinde konusu, yazarı, yayıncısı, matbaanın adı ve yayın

Meal-i sâmisine nazaran iktizasının icrâ ve inha buyrulması...

MF. MKT 2/73
Aydın vilayet-i celilesine
Anadolu Gazetesi müellifi Evangelinos Misailidi'nin bundan yirmi sene mukaddem telif ve İzmir'de tab ve neşr etmiş olduğu Karamanlı Hacı Arslan nâm komediye dair risaleyi bu defa İzmir'de mukim Andon Damiyanos oğlu

nâm kimesne kendüsüne müracaat etmeksizin tab ve neşr ettirmiş olduğundan bahisle muamele-i nizamiyenin icrâsını müsted'i merkum tarafından takdim olunan arzuhal ve Meclis-i Maarifin ifadesi üzerine keyfiyet cânib-i Babiâli'ye lede'l-arz ol babda şeref-tastir ve tesyir buyrulan emirname-i sâmi-i hazret-i vekaletpenahi leffen irsal-i savb-ı vâlâ-yı düsturileri kılınmış olmasıyla meal-i sâmisine nazaran iktizasının icrâ ve inha buyrulması babında emr ve irade hazret-i men lehül-emrindir.
Fi selh Rebiülâhir sene 89 ve fi 24 Haziran sene 88

tarihinin belirtildiği basılı iki nüshası ile başvuruluyordu.¹⁶ Kitap kurulun onayını aldığı takdirde bir nüshası dairenin arşivinde tutuluyor, diğer nüshası da onaylandığı şekilde mühürlenerek basılacağı matbaaya geri veriliyordu.

İzin alınarak basılacak olan kitap, artık künyesinde Rumca: "Adeia tou Aftokratorikou Ypourgeiou Paideias" ya da Karamanlca kitaplarda bazen Arap bazen de Yunan alfabesiyle yazılan, "Maarif nezareti celilesi ruhsatı ile ya da Maarif nezareti celilesi ... numerolu, ... tarihli ruhsatı ile tab olunmuştur" ibaresini taşıyacaktı.¹⁷

Ancak ilginçtir, *Sevdaıı Haciaslanis* piyesi sadece Maarif Nezareti'nden gerekli izin alınmadan yayımlandığı için toplatılmadı. MF.MKT 1/119 kodlu belgeye göre, piyesin dağıtımı, içeriğinin "muğayir-i edeb" olması yüzünden yasaklanmış. Buna karşın, ilk baskısında böyle bir sorun görülmeyen kitabın neden ahlak kurallarına uygun bulunmadığı belirtilmiyor. Doğal olarak 1845'te Osmanlı İmparatorluğu sınırları dahilinde yayımlanan kitapların içeriği sansüre tabi değildi.¹⁸

Okurlar *Sevdaıı Haciaslanis* piyesini büyük bir beğeniyle karşıladı ve kitap, yazarı Evangelinos Misailidis'e yangında kaybettiği matbaasını yeniden kurmasını sağlayacak kadar satış yaptı. Dönemin İzmir gazeteslerinde yapılacak bir araştırma, piyesin 1845'teki sahne başarısı hakkında da bir fikir verebilir. Böyle bir çalışma, söz konusu yayın için yapılması gereken çok sayıda araştırmanın biridir.

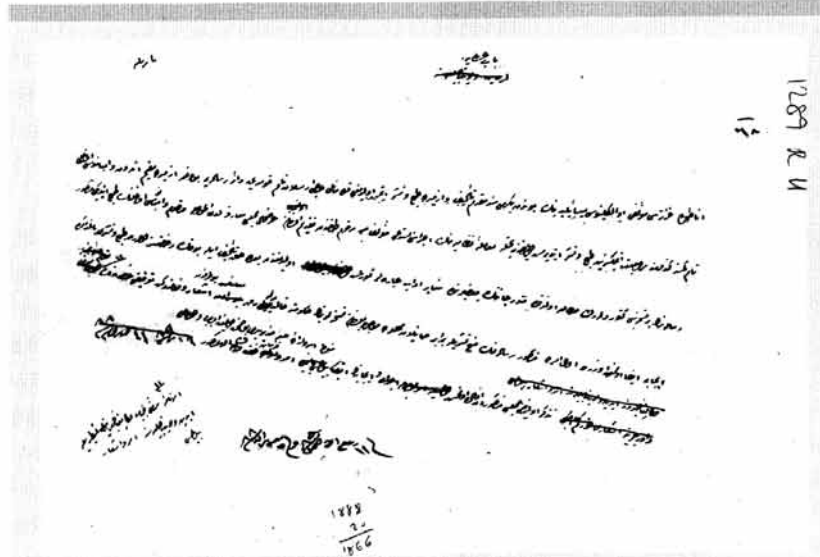
Şimdi tekrar kitabın maruz kaldığı sansüre geri dönelim. Daha önce belirttiğim gibi, *Sevdaıı Haciaslanis*'in hangi gerekçelerle ahlak kurallarına uygun bulunmadığı bilinmiyor. Sansür kurulunun herhangi bir gerekçe gösterip göstermediği bile belli olmadan bu konuda sadece birtakım tahminler yürütülebilir.

Kurul üyeleri eserin belki de müstahcen konusu yüzünden ahlak ku-

rallarına uymadığına karar vermiş olabilirler. Zengin, yaşlı ve görgüsüz Türkofon Haciaslanis, genç hizmetçi Marula'ya delicesine âşıktır. Kehayoglou'nun işaret ettiği gibi, eserin "başından sonuna kadar, Karamanlı zengin Haciaslanis'i dolandırmayı hedefleyen organize bir komplo"yu anlatması ve "ahlaksız ikinci karakterlerin onu soyup soğana çevirerek küçük düşürdükleri halde sonunda cezalandırılmamaları" mı kurul üyelerini rahatsız etmişti?¹⁹ Marula'nın annesiyle babası, Tinoslu kunduracı Larezos'la karısı Kira İrini, Sakızlı çöpçatan Çaça Marukaki, kitap gibi abartılı konuşan Haciaslanis'in muhasebecisi Ayvalıklı sözde aydın Leonidas / Leronidas, Midillili Manolieris usta

ile çırağı İstrateli ve Marula'nın sevgilisi Yediadalı kaptan Gerasimos komploya katılırlar. Üyelerin kökenlerinin abartılı aksanlarıyla belirtildiği, İzmir'in Rumca konuşan cemaatinden bir kesit.²⁰ Yazarın bütün bu kişileri Doğulu zengin Türkofon dindaşlarını dolandırmaya yönlendirmesi tesadüf müdür?

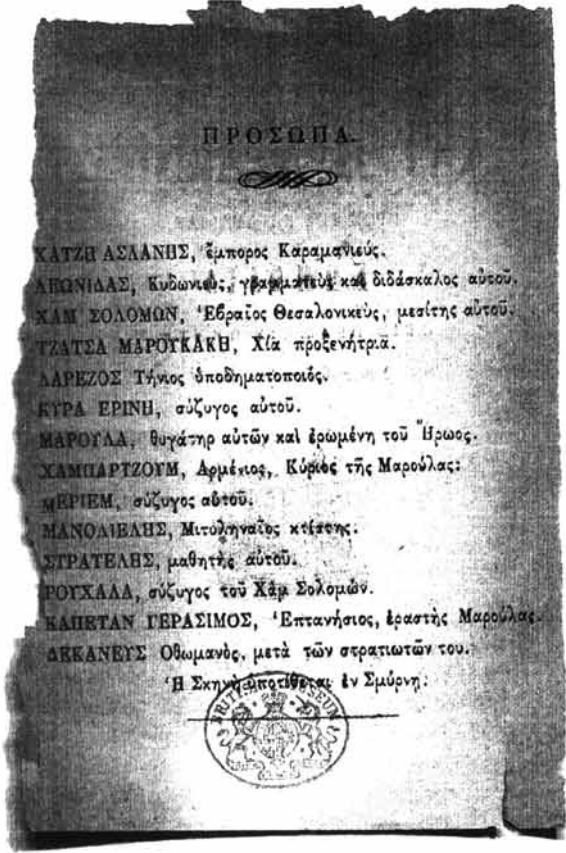
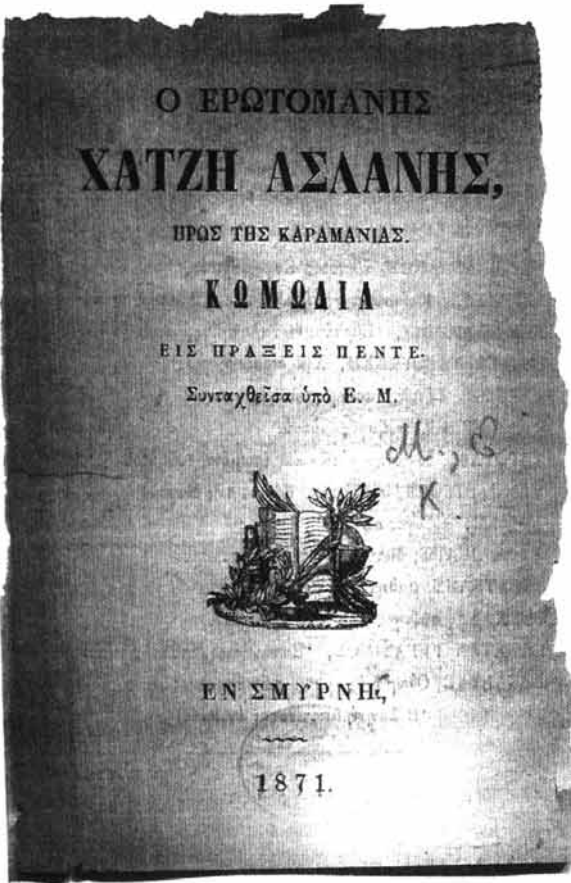
Anadilleri Rumca olan bu insanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun başka bir kesimiyle, Türkofon dünya ile karşılaştırılır. Haciaslanis'e eşlik eden Türkofon gayrimüslimler dünyası, Marula'nın evlerinde çalıştığı Ermeni Hamparzum ile karısı Meryem, Musevi Ham Solomon, karısı Ruhala ve sinagog hahamının komik portreleriyle tamamlanır. Herkes kendi mil-

Mahallerde mevcut bulunan nüshalarının hükümete kaldırılarak...

MF. MKT 1/119
Bâb-ı Âlî'ye
Anadolu Gazetesi müellifi Evangelinos Misailidis'in bundan yirmi sene mukaddem telif ve İzmir'de tab ve neşretmiş olduğu Karamanlı Hacı Arslan nâm komediye dair risaleyi bu defa İzmir'de mukim Andon Damiyanos oğlu nâm kimesne kendüsüne müracaat etmeksizin tab' ve neşrettiğinden bahisle muamele-i nizamiyenin icrâsını müstedi müellifi merkum tarafından takdim olunan arzuhal Meclis-i Maarif'e lede'l-havale

merkum Damiyanos oğlunun tab ettiği mezkûr risalenin bir nüshası götürülerek mütalaa olunduktan münderecatının bazılarında muğayir-i edeb ibareler görülmüş olduğundan ba'dehu hakk-ı telif ile bunun ruhsatsız olarak tab ve neşri bi'l-müzakere icabı ifâ olunmak üzere evvel emirde mezkûr risalenin men'-i neşriyle beraber satılan mahallerde mevcut bulunan nüshalarının hükümete kaldırılarak bu taraftan iş'ar-ı vuku'na değin tevkif hususunun emirname-i sami-i cenâb-ı vekaletpenahileriyle Aydın vilayet-i celilesine emr ve işar buyrulması tezekkür olunduğu meclis-i mezkûrdan ifade olunmuş ve icabının ifâsı menut-ı emr ve irade-i aliye-i hidivleri bulunmuş olmağın ol babda ve her halde emr-i ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir.
Fi 11 Rebiülahir sene [12]89 ve 5 Haziran sene [12]88

Izmir'de 1871'de basılan *Sevdalı Hacı Astanis*'in kapağı ve bir iç sayfası.

Evangelia Balta arşivi.

letin abartılı aksanıyla konuşarak Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer iki kâfir milletini, Ermenilerle Musevileri temsil eder. Piyesin sonunu iktidar, yani Müslüman Osmanlı onbaşı ile askerleri belirler. Sadakatsiz ve katı yürekli Marula'ya aşkını sayıkla-

yan, terk edilmiş, soyulmuş saf Karamanlı tımarhaneye tıkarlar.

Sevdalı Hacıastanis piyesi, başka şeylerin yanı sıra hem İzmirlilerin cinsler arası ilişkilerdeki serbestliklerini hicveder hem de drahomaya dayalı evlilikleri mahkûm eder. Hacıastanis'in, müstakbel kayınpederi Larezo'ya söyledikleri ve Doğuluların bu konulardaki gelenekleriyle yaptığı kıyaslama dikkat çekicidir:

"(...) Doğulular iyi aile kızlarıyla evlenmeye bakarlar, her kim olursa olsun! Oysa İzmirli drahoması bol kızların peşinde koşarlar, kız mıncıklanmış mı, öpülmüş mü umurlarında değil. Ben fakir de olsa beğendiğim kıza bakarım, yeter ki namuslu ve terbiyeli olsun (...)"²¹

Hacıastanis, Sakızlı çöpçatan Marukaki'ye, İzmirli gençlerin iyi gözlemlenmiş olduğu davranış biçimlerini eleştirir.

"(...) Çok iyi bilirsin ki, burada, İzmir'de, bir genç nişanlanır, yavuklusuyla serbest serbest konuşur, bazen de onu alıp Kemer'e, Tuzla Burnu'na yahut bostanlara götürür ve kimsenin gıkı çıkmaz. Maazallah bunu bizim vilayette yapsan, seni eşeğe ters bindirip bütün memlekette dolaştırırlar. Yavuklu yavuklusuna göz dikemez, yolda karşılaşırsa bile şeytan görmüş gibi kaçır. Hemen ortadan kaybolur, dikilip durması büyük ayıptır (...)"²²

Sevdalı Hacıastanis piyesi, değindiği bu yeni ahlak kuralları yüzünden yasaklandıysa, Evangelinos Misailidis'in aynı tarihlerde İstanbul'da yayımladığı ve kahramanı A. Favinis'le arkadaşlarının gezdiği genelevlerine ve hayat kadınlarına ilişkin sayfalar dolusu betimlemeler içeren *Temaşa-i Dünya ve Ceşakâr-u Ceşakeş*²³ romanının da neden aynı akibete uğramadığı sorusu sorulabilir. Belki de *Temaşa-i Dünya*'da belirgin olan ahlak dersi verme üslubu, *Sevdalı Hacıastanis*'in gerçekçi bir anlayışla ve sahne üzerinde İzmir toplumunu canlandırmasından farklı bir şekilde algılanarak sansürden korunmasını sağlamıştı.

Eserin sansüre takılması hakkında düşünceler üretmeyi sürdürürken, söz konusu piyesin, çöpçatan Marukaki'nin Karamanlı Hacıastanis'in tutkulu aşkını betimlerken kullandığı sözleri gibi, çok sayıda müstehcen ifade içerdiğini de göz ardı etmemeliyiz: "(...) orada beklerken, hacımız az kalsın donuna boşalıyordu (...)"

Öte yandan kitap, bazıları çok ağır olan küfürlerle dolu. Örneğin Hacıastanis, muhasebecisi Leonida'ya ikide bir, "ulan bok oğlu bok, köpoğlu köpek, kahpoğlu"²⁴ diye söver. Kaptan Gerasimos,²⁵ Çaçı Marukaki, Larezos, hatta sinagogun hahamı bile ona küfürleriyle eşlik ederler. Hacıastanis sinagoga ayinle dalga geçtiğinde,²⁶ haham onu evire çevire dövmekle kalmayıp ağır küfürlerle de taciz edecektir.

Misailidis çeşitli vesilelerle, bir Musevinin yer aldığı sahneler tasarlayarak, farklı dinlere mensup kahramanları birbirleriyle kapıştırır. Bu kapışmalarda söylenenler rakibi küçük düşürmekle kalmaz, aynı zamanda sövenin başka bir dinden olana ideolojik yaklaşımını da sergiler. Marif Nezareti'nin sansür kurulu, söz konusu komedide apaçık sergilenen "millet"ler arasındaki bu düşmanca bakış açısı yüzünden mi kitabın toplatılmasına karar verdi? Böyle bir ihtimal bana oldukça gerçekçi geliyor.

Hacıastanis'in gözünde, (vaftiz olup alınma kutsal yağ sürülmediği için) Ham Solomon bir "miskin Çifit", Rumca konuşmak "zorunda olan" bir "eşek Çifit"tir:

"H. ASL. Ulan kerata Rumca konuşsana... Neden Rumca değil de Musevice konuşuyorsun, aaa?"

HAM. SOL. Canım bezirgân, neden öyle şamata yapıyorsun? Allah aşkına söyleme böyle! İki gözüm, sen neden Türkçe konuşuyorsun peki? Böyle olur mu? Aaaa?"²⁷

Aynı şekilde Ham Solomon, patronunun evliliği için yapılan hazırlıklara nezaret etmek üzere Hacıastanis'in

Robert Anhegger ve Vedat Günyol'un transkripsyonunu yaptıkları Evangelinos Misailidis'in *Temaşa-i Dünya ve Cefakâr-u Cefakes*'i ve onun kaynağı, Grigorios Palailogos'un *Polipatis*'inin 1839 ve 1989 Atina baskıları.

Misailidis'in 1872'de matbaacı A. Damiyanos hakkındaki suç duyurusu, kitabın Maariş Nezareti'nden izin alınmadan yayımlandığını saptayan araştırmayı başlattı. Bunun neticesinde, "Ruhsatsız olarak tab ve neşri bi'l-müzakere icabı ifâ olunmak üzere evvel emirde mezkûr risalenin men'-i neşriyle beraber satılan mahallerde mevcut bulunan nüshalarının hükümete kaldırılarak," kitabın toplatılmasına karar verildi.

evine gittiğinde, kullandığı renkler için Midillili boyacı Manolieri'yi azarlayınca, Misailidis Ortodoksların Museviler hakkında neler düşündüklerini sergileme fırsatı bulur. Manolieli Ham Solomon'a "pis Yahudi, pis mürtet Yahudi, sarıyaklı" (Osmanlı İmparatorluğu'nda Musevilerin giydikleri karakteristik sarı ayakkabılar yüzünden) ve "müzevir" (patronun casusu anlamında) diye yüklenir. Ham Solomon da aynı şekilde ona "pork oğlu pork" (Musevi inancına göre haram sayılan domuz eti yediği için) ve "pezevenk oğlu, gidi bok canına olsun" gibi Türkçe küfürlerle cevap verir. Ham Solomon sinirinden Rumca'yı Türkçe ve Ladino ile karıştırır. Ama bütün bunları, Misailidis'in başarıyla taklit ettiği, seslileri uzatarak söyleyen karakteristik Musevi aksanıyla dile getirir.

"HAM SOL. (Sırtını Manolieli'ye dönerek) Aharva me otraves sanki bir daha vuuuur, bulasın belanı.

MANOL. Al sana mürtet.

HAM SOL. (yaklaşarak) Bir daha vuuuur atrovar la bela, ve göreceksin ne olur!

MANOL. (vurmaya devam eder), Al sana, al sana, al sana.

HAM SOL. (geriye çekilerek) Hay bok canına olsun negro millet, yame tu mamzez oğlu mamzez, sabaha kadar vuuur desem vuracak, no me aharvez, vurma piç..."²⁸

Bu tiyatro piyesinin yeni bir baskısının yapılması, metin üzerinde çok yararlı dilbilimsel, edebi ve tarihi araştırmaların yürütülmesine olanak tanıyacaktır, çünkü metin, edebi bir eserden başka Tanzimat'tan hemen sonraki dönemin ahlak ve ideolojine ilişkin bir bilgi hazinesidir. *Babylonia ya da Bölgelerine Göre Yunan Dilinin Bozulması*, sahnede farklı diyalokları bir arada kullanarak, yeni kurulmuş Yunan Devleti'ndeki (1836) dil gerçeğini yansıtır komik bir sonuç üretiyorsa,²⁹ *Sevdalı Haciaslanis* de Osmanlı İmparatorluğu'ndaki

(1845) dil gerçeğini sergilemektedir. Rumca konuşan karakterlerin Rumcasının yanında Karamanlı Haciaslanis, Ermeni Hamparzum ve Musevi Ham Solomon ile hahamın konuşmaları içinden Türkçenin de çeşitlilik ve farklılıkları gösterilir. Bu yitip piyesin kamuoyuna kazandırılması, *Babylonia* ve *Sevdalı Haciaslanis* komedilerindeki iki Karamanlı tipinin, İstanbullu D. Byzantios'un Kayserilisi ile Kulalı Evangelinos Misailidis'in bezirgân Karamanlısının karşılaştırılmasını da mümkün kılacaktır. Aynı şekilde, *Sevdalı Haciaslanis* ve *Temaşa-i Dünya* eserlerinden hareketle, 1845'ten 1872'ye, yani gençliğinden olgunluk yıllarına kadar, Evangelinos Misailidis'in Osmanlı dünyasına bakış açısı da karşılaştırmalı olarak incelenebilir.

Bu durumda, Kehayoglu'nun söz vermiş olduğu ve bütün eserlerinde yaptığı gibi her şeyi açıklayan ayrıntılı bir sözlüğün eşlik edeceği *Sevdalı Haciaslanis*'in yeni baskısının yayımlanmasını bekliyoruz.

- 1 Bkz. G. Kehayoglou, "I paradosi ton Fanarioton kai tou Haciaslani Byzantiou stin Mikrasiatiki Kath' imas Anatoli: I Smyrnaiki komodia O Erotomanis Haciaslanis, iros tis Karamanias (1845, 1871)", *O Exo-Ellinismos, Konstantinoupoli kai Smyrni 1800-1922. Pneumatikos kai koinonikos vios* (30 ve 31 Ekim 1998), [Bizim Doğu, Küçük Asya'da Feneliler ve Haciaslanis Byzantios Geleneği. İzmir Komedisi: Karaman Kahramanı, Sevdalı Haciaslanis (1845, 1871), [Diş-Yunan Dünyası, İstanbul ve İzmir 1800-1922, (30 ve 31 Ekim 1998)], Atina [2000], s. 177-195. Bu piyese ilk tiyatro bulunan yine kendisi olmuştur. "Othomanika simfrazomena tis elliniki entypis pezografias. Apo ton Grigorio Palaiologo os ton Evangelino Misailidi", Apo ton *Leandro ston Louki Lara*, [Basılı Yunan nesir edebiyatının Osmanlıca konteksti, Grigorios Palaiologos'tan Evangelinos Misailidis'e"] *Leandros'tan Louki Lara*'ya], editör N. Vagenas, Iraklio, Girit Üniversitesi Yayınları, 1999, s. 83, 90. G. Kehayoglou'nun çalışmasına dayanarak Anna Stavropoulou da *Sevdalı Haciaslanis* komedisine değinir: *Mise Kozis (1848): Polypolitismika nyhtoperpatimata stin othomaniki Konstantinoupoli*, [Osmanlı İstanbul'unda çokkültürlü Gece Yürüyüşleri], *Zitimata istorias tou neoellinikou theatrou. Meletes agheromenes ston Dimitri Spathi*, editör Efi Vafiadis, Nikiforos Papandreou, Iraklion, 2007, s. 71.
- 2 Bkz. Ath. D. Hacidimos, "Smyrnaiki Bibliografia, [İzmir Bibliyografisi], III. bölüm (1877-1894)" *Mikrasiatika Hronika* 6 (1955), sayı 653: *Karaman Kahramanı, Sevdalı Haciaslanis*, Amaltheia Matbaası. (Bkz. Gintis-Meksas sayı 10477). *Karaman Kahramanı Sevdalı Haciaslanis*. Komedi, İzmir 1871, 16., s. 88 (Bkz BEF1, Ekler [yayın aşamasında]) Yayınlar bibliyografisinin internet baskısında da kaydedilmiştir, bkz. www.benaki.gr/bibliography/search_simple.asp
- 3 Bkz. Anna Stavropoulou, a.g.e., s. 71.
- 4 Evangelinos Misailidis'in yakın çalışma arkadaşı I. Limnidis'in kullandığı bir takma ad olabilir mi? D. K. Byzantios, *I Babylonia*, 1. ve 2. Baskı, ed. Sp. Evangelatos, Atina, Ermis Yayınevi, 1972, s. 1-76. Bkz. K. Biris, *I Babylonia tou D. Byzantiou. İstoriki kai skinkini analisis* [D. Byzantios'un Babylonia'sı. Tarih ve sahne analizi]. Atina 1948. Emm. N. Frangiskos, D. K. Byzantios kai "Babylonia" *Ermineftikes dokimes kai martyria biou* [D. Byzantios ve Babylonia. Açıklama Denemeleri ve Yaşam Tanıklığı], Atina 2008.
- 6 Ath. D. Hacidimos dergiyi *Mekteb ül Fennuni Meşriki*, *Karamanlica dergi*, *Yayımeısı Evangelinos Misailidis*, 15 günde bir Rum yazı karakterleriyle Osmanlıca yayımlanır. *Resimli. N. Stamenis matbaası*, 1. sayı 1 Eylül 1849. *İlan "Ejimeris tis Smyrnis" 25/11/1849*. ibaresiyle kaydeder. Nkz. Ath. D. Hacidimos, "Smyrnaiki Bibliografia" [İzmir'de basılmış kitaplar], *Mikrasiatika Hronika* 4 (1948) sayı 217, s. 400. Dergiyi H. S. Solomonidis de değinir: *I Dimosiografia tis Smyrnis (1821-1922)* [İzmir'deki gazetecilik], Atina 1959, s. 143. Yukarıdaki bibliyografik notlar S. Tarina'nın yazmış olduğu "Mekteb ül Fennuni Meşriki" ansiklopedi maddesinde kaydedilmiştir, ed. Loukia Droulia, Yula Kutsopanagou, *Engyklopaidia tou Ellinikou Typou*, 1784-1974, Atina 2008, cilt III, 129.

- 7 Terakki dergisindeki metin tam olarak şöyledir: "Lakin tali iktizası İzmir'in büyük yangınında matbaası yanar, ve Misailidis parasız puluz kalır. Çaresiz mi? Hayır. Çareyi, yardımı kendi malumatında bulur. Tutar, Babylonia komodiası kidesinde 'O eromanis h. aslanis, iros tis Karamanias' yani 'Karaman kahramanı sevdalı Haciaslan' unvanı altında Rumca bir komodia neşr eder. Ve bundan çıkardığı paralar ile yeniden bir matbaa düzer, ve artık risale-i mevkute değil gazete çıkarmaya başlar..." Terakki, on beş günde bir neşr olunur, Risale-i Mevkutedir, yıl I., 15 Mayıs 1888, sayı I, s. 56.
- 8 Evangelia Balta, "Karamanli Press (Smyrna 1845 - Athens 1926)", *İzzet Gündoğdu Kayaoğlu Hatıra Kitabı Makaleler*, (eds.) Oktay Belli - Yücel Dağı - M. Sinan Genim, İstanbul, Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı, 2005, 27-33. Makalenin ekinde de verilen belgeler: (BOA) MF. MKT 1/119 (11 Rebiülâhîr 1289/17.06.1872) ve MF. MKT 2/73 (29 Rebiülâhîr 1289/ 05.07.1872) İzmir'in en eski matbaalarından biriydi. 1832'de kurulmuş ve 20. yüzyılın başlarına kadar faaliyetini sürdürmüştü. Bkz. H. S. Solomonidis, *I Dimosiografia sti Smyrni (1821-1922)* Atina, 1959, s. 11, 127.
- 11 (BOA) MF. MKT 1/119.
- 12 G. Kehayoglou, a.g.e., s. 181-182.
- 13 Telif haklarını düzenleyen yasal düzenleme "Kitap Tab'ı Hakkında Nizamname" 8 Recep 1289'da (11 Eylül 1872) kabul edilmişti. Bkz. "Osmanlı Devleti'nde Kitap Basımının Denetimi", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, sayı 5 (2004), s. 93.
- 14 Bkz. *Eis aidion mnimin tou poliklaftou Evangelinou Misailidis*, s. 6.
- 15 Bkz. P. Fesch, *Constantinople aux derniers jours d'Abdul-Hamid*, Paris, Librairie des sciences politiques et sociales, Marcel Rivière, 1907, s. 29-70. A. Kabacalı, "Sansür Tarihiyle İlgili İki Belge", *Tarih ve Toplum* 66 (1989), s. 329-331. Ayrıca bkz. Fatmagül Demirel, "Osmanlı Devleti'nde Kitap Basımının Denetimi", a. e., s. 89-104. F. Demirel, II. Abdülhamid döneminde uygulanan sansür konusunda başka araştırmalar da yürütmüştür. Bkz. II. Abdülhamid Döneminde Sansür, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2007. Osmanlı İmparatorluğu'nda Rum basımına uygulanan sansür konusunda bkz. Ali Arslan, "Türkiye Rum Basını", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, cilt 3 (2003), s. 49-113. Bkz. aynı yazarın dönemin belgelerine yansıdığı şekliyle "Osmanlı Devleti'nde Rum Basını", çevirmen Hr. A. Pampalos, Atina, *Eptafoos*, 2004, s. 36-38.
- 16 Yayımlama izni talep eden Evangelinos Misailidis'e bunu gerçekleştirmesi için izlemesi gereken prosedürü bildiren Osmanlı belgelerini yayımlayıp yorumlayarak bu konuya tekrar değineceğiz.
- 17 Hem Karamanlica hem de Rumca başlıkla yayımlanan *Apanthisma tis hristianikis pisteos ... 1883* (S. Salaville - E. Dalleggio, *Karamanlidika. Bibliographie analytique d' ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs*, III cilt, no. 214) Karamanlica kitap örnek verilebilir. Yayımla ilgili makamın izniyle gerçekleştiği, bir kez Rumca (kai ti adeia tou epi tis Dimotias Ekpaidefseos Aftokratonikou Ypourgείου), bir kez de Karamanlica (Maarif nezareti celilesi ruhsatı ile ...) ibarelerinden anlaşılmaktadır.

- 18 İmparatorluğun yayın siyasetine ilişkin ilk yasal düzenleme, 1858'de Fransız hukuk sisteminden alınan üç maddenin ceza kanunnamesine kabul edilmesiyle yapıldı. Bkz. M. Nuri İnugür, *Bağlam ve Yayın Tarihi*, İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 1982, s. 200-201. Ayrıca bkz. Fatmagül Demirel, "Osmanlı Devleti'nde Kitap Basımının Denetimi", s. 92-93.
- 19 Bkz. G. Kehayoglou, 185.
- 20 Kitapta başlığın verildiği sayfanın arkasında ve piyese karakterlerinin listesinden sonra, "Sahne İzmir'de geçer" ibaresi vardır.
- 21 Bkz. *Sevdalı Haciaslanis*, s. 12.
- 22 A.g.e., s. 48.
- 23 Eser yeni Türk alfabesinde R. Anhegger - V. Günyol transkripsiyonu ile yayımlandı: *Evangelinos Misailidis, Seyreyle Dünyayı (Temaşa-ı Dünya ve Cefakâr u Cefakeş)*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1986. Rahmetli Pinelopi Stathi'nin kanıtlandığı gibi, Türkiye'de transkripsiyonu yayımlanan Gr. Palaiologos'un o *Polypathis* romanının bir uyarlamasıdır. Bkz. "Oi peripeties tou Polypathou tou Grigoriou Palaiologou" [Grigorios Palaiologos'un Polypathis Romanının Maceraları], *Mnimon* 16 (1995), s. 131-145. Ayrıca bkz. G. Kehayoglou "I spasmodiki singritiki grammatologia tou Neou Ellinismou kai i Grekotourkiki diaskevi tou Polypathou tou Palaiologou" [Çağdaş Yunan Kültürünün Düzensiz Edebiyat Tarihi ve Gr. Palaiologos'un Yunanca-Türkçe Uyarlaması], *Deltio Kendrou Mikrasiatikon Spoudon* 11 (1995-1996), s. 125-136. Aynı yazar, "Othomanika Symfrazomena tis Ellinikis Entypis Pezografias" (Yayımlanmış Yunan Nesrinin Osmanlı Konteksti), a.g.e., s. 79-91. Anthi Karra, *First International Conference of Karamanlidika Studies* (Nicosia, 9-11 Sept. 2008) de Evangelinos Misailidis'in, Polypathis'in dokusuna yaptığı yaratıcı müdahalelerin ideolojik ve kültürel bileşeklerini sundu. Bkz. Anthi Karra, "From Polypathis to Temaşa-ı Dünya, from the safe port of translation to the open sea of creation" (yayımlanma sürecinde).
- 24 Bkz. *Sevdalı Haciaslanis*, s. 29, 39, 45, 61.
- 25 Karamanli rakibine sıraladığı ve daha ayrıntılı yorumlar gerektiren, anadiline ve Doğulu kökenine ilişkin küçümseyici nitelermelerden başka ona "osurukçu karının dölü" (s. 33) der.
- 26 H.ASL. Hahambaşı! Hey hahambaşı! Ulan duymuyor musunuz beni?... Hahahahaha! Ulan başınıza sardığınız bu peştamal da neyin nesin? Sallanarak köpekler gibi uluyorsunuz. Nedir bu, deli misiniz nesiniz?
- 27 Bkz. *Sevdalı Haciaslanis*, s. 46, 47.
- 28 Bkz. *Sevdalı Haciaslanis*, s. 56-57. (Aharva me otraves - bir daha vur, mamzez - piç)
- 29 Hrisoula Karantzı, "Metepanastatikos Diafotismos kai glossa: I Babylonia tou D. K. Byzantiou" *Meletes gia tin elliniki glossa*, (D. K. Byzantios'un Babylonia'sı, *Yunan Dili Araştırmaları*) Selanik Aristotelion Üniversitesi Felsefe Fakültesi Dil Bölümünün 16. Yıllık Toplantısının Tutanakları (4-6 Mayıs 1995), Selanik 1996, s. 494-504. Ayrıca bkz. Valter Puchner, *I glossiki satyra stin elliniki komodia tou 19. aiona. Glossokentrikes stratigikes tou gelou apo ta "Korakistika" os ton Karagiozi* [19. Yüzyıl Yunan Komedisindeki Dil Ağırıklı Hiciv. Korakistika'dan Karagiozi'e Dil Ağırıklı Güldürme Stratejileri], Atina, Patakis Yayınları 2001, s. 246-305.

* E. Misailidis'in en eski tarihli biyografisi, bildiğim kadarıyla, 15 günde bir çıkan Karamanlica *Terakki* (Terakki) dergisinin ilk sayısında yayımlandı ve Ioannis Polyvios imzasını taşıyordu (15 Mayıs 1888), s. 53-56. Bir ikincisi, ölümünün kırkı dolayısıyla Misailidis'in yayımladığı Karamanlica *Avatozji* (Anatoli) gazetesinde yayımlandı (no 4292, 51 Yıl, 5 Şubat 1891). Aynı şekilde, ölüm ilamıyla birlikte kısa bir biyografisi *Ekklesiastiki Allithia* 10 [5 Ocak] 1890, dergisinde yayımlandı. *Eis aidion mnimin tou poliklaftou Evangelinou Misailidis*, *prytaneos tis en Konstantinoupoli dimosiografias* [Arından Gözyaşı Döktüğümüz, İstanbul Gazetecilerinin Duayeni Evangelinos Misailidis'in Azız Anısına] 1890, kitapçığında da biyografik bilgiler vardır. Başka bir Karamanlica

biyografisi: *Küçük Asya Astır Yılı 1914. Anatoli Rumlarına mahsus (iml. edebi, fenni) musavver salname. Nevzehirilerin "Papa Yeorgios" cemiyeti tarafından Nevzehir Rum mektepleri dissitionu menfaatına olarak neşr olunur. İkinci sene*, İstanbul, G. D. Proropapa ve ort. matbaası, 1913, s. 170-172. Bkz. M.I. Gedeon, *Aposimiomata Hronografou 1800-1913* [Vakanüvisin Notları 1900-1913], Atina 1932 ve H. Misailidis, "To İstoriiko Fanari tis Konstantinoupoleos. Kata ton 19. kai 20. Aiona" [İstanbul'un Tarihi Fener Semti (19 ve 20 yüzyıllar)], *Arheio tou Laografikou kai Glossikou Thesavrou*, 31. cilt, Atina 1965, s. 27-28. Ayrıca bkz. R. Anhegger, "Evangelinos Misailidis'in Temaşa-ı Dünya" adlı kitabı ve Türkçe Konuşan Ortodokslar sorunu", *Beşinci Milletler Arası*

Türkojoloji Kongresi (İstanbul, 23-28 Eylül 1985). *Tebliğler*, II. *Türk Edebiyatı*, cilt 1, İstanbul 1985, s. 15-24. Aynı yazarın, "Evangelinos Misailidis ve Türkçe Konuşan Dindaşları", *Tarih ve Toplum* 50 (Şubat 1988), s. 73-76 ve 51 (Mart 1988), s. 175-177; T. Kut, "Temaşa-ı Dünya ve Cefakâr u Cefakeş'in Yazarı Evangelinos Misailidis Efendi", *Tarih ve Toplum* 48 (1987), s. 342-346.

** Bkz. S. Tarinas, "Evangelinos Misailidis: To ekdotiko ergo. Proti anagrafi aftotelon dimosievmaton tou [Evangelinos Misailidis: Yayıncılığı. Müstakil Yayınlarının İlk Kaydı] *I kath' imas Anatoli* 3 (1996), s. 299-327.

*** Bkz. Evangelia Balta, "Karamanlica kitapların dönemlere göre incelenmesi ve konularına göre sınıflandırılması", *Mütefferrika* sayı 13 (1998), s. 3-19.